

EKONOMİNİN YENİ TRENDLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Tuncer ASUNAKUTLU¹

Cem Mehmet BAYDUR²

ÖZET

Günümüzde bilginin, geleneksel üretim faktörlerine, yeni bir üretim faktörü olarak ilave edilmesi söz konusudur. İletişim ve bilgi teknolojileri sayesinde artık tüm dünya bir rekabet alanı haline gelmektedir. Değişen ekonomik düzen, işletmeleri, en iyi olunan alanlara odaklanma, dalgalanmalara karşı esnek planlar yapma ve maliyetleri etkili bir şekilde düşürme yönünde tercihe zorlamaktadır. Elektronik ticaret ve haberleşme, faaliyet gösterilen alana entegre edilmektedir. Elektronik iletişim ve sanal yapılar, tüm ekonomi oyuncularını yeniden şekillendirmektedir. Ekonomik ilişkiler, artık ticaret yapan ülkeler arasında değil, ticaret yapan bloklar arasında gerçekleşmektedir. Bu çalışmanın amacı, ekonomide yeni trendlere ilişkin bir değerlendirme sunmaktır. Bu amaçla öncelikle bilginin üretimi ve bu sayede oluşan değişimler, yöntemsel olarak ele alınmaktadır. Geliştirilen bu yöntemsel bakış altında ekonomik trendlerin değişiminde temel sebepler arasında yer alan sosyal ve siyasal değişimler ele alınmaktadır. Çalışmada, ekonomide son yıllarda yaşanan ekonomik trendler üzerinde değerlendirmeler yapılmakta ve dönüşen değerler incelenmektedir.

ABSTRACT

In today's business environment information may be considered as a new manufacturing factor. As a result of advances in communication and information technologies the world has become a single competitive market. Changes in economic system force organisations to focus on their expert areas and develop flexible plans. E-commerce and electronic communications are integrated into business areas and these are reshaping many rules in business environment. Economic affairs take place no longer between countries but also they are undertaken between economic blocks. The aim of this study is to provide an evaluation about new trends in economy. To achieve this, first information production and its subsequent impacts are explained. Building on this, social and political changes that have impacts on economic developments are discussed. Finally, this study provides an evaluation about recent economic trends.

GİRİŞ

Globalleşme ile birlikte önümüzdeki yıllarda ekonomide büyük değişimlerin yaşanması beklenmektedir. Geleneksel sınırları tartışılan dünyada artık talebin ve tüketicinin anlamı değişmekte ve bugün kararların merkezinde büyük ölçüde tüketicilerin beklentileri bulunmaktadır. Sahip olunan bilginin, artık geleneksel üretim faktörlerine yeni bir üretim faktörü olarak ilave edilmesi gündemdedir. İletişim ve bilgi teknolojileri sayesinde artık tüm dünya bir rekabet alanı haline gelmektedir. Global ekonomik krizlere duyarlı bir uluslararası ekonomi kamuoyu oluşmakta, iç ve dış pazarlarda arz ve talep koşullarını bütünleşik olarak değerlendiren global stratejiler uygulanmakta ve

¹ Yrd.Doç.Dr., Muğla Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

² Araş.Gör., Muğla Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

işletmeler arasında birleşmeler artmaktadır. Değişen ekonomik düzen, işletmeleri, en iyi olunan alanlara odaklanma, dalgalanmalara karşı esnek planlar yapma ve maliyetleri etkili bir şekilde düşürme yönünde tercihe zorlamaktadır. Elektronik ticaret ve haberleşme, faaliyet gösterilen alana entegre edilmektedir. Elektronik iletişim ve sanal yapılar, tüm ekonomi oyuncularını yeniden şekillendirmektedir. Teknoloji, globalleşmeyi hızlandırırken, rekabetin kaynağı verimliliğe bağlanmaktadır³.

Katı merkezîyetçi yapılar, bilgi ve iletişim teknolojisinin şekillendirdiği yeni düzende derinden sarsılmakta, katılımcılık ve takım oyunu yönetim anlayışlarını değiştirmektedir. Örgütlerde yenilik yaratma prim yapmaktadır. Mesainin tanımı değişmekte, kalifiye işgücü tıpkı sermaye gibi global düzeyde mobilize olmaktadır. Ekonomik ilişkiler, artık ticaret yapan ülkeler arasında değil, ticaret yapan bloklar arasında gerçekleşmektedir⁴.

Bu çalışmanın amacı, ekonomide yeni trendlere ilişkin bir değerlendirme sunmaktır. Bu amaçla öncelikle bilginin üretimi ve bu sayede oluşan değişimler, yönetsel olarak ele alınmaktadır. Biçimselci anlamda iktisat ile özselci anlamda iktisat üzerinde değerlendirmeler yoluyla ekonomik değişimlerin anlaşılması için gerekli kavramsal boyut açıklanmaya çalışılmaktadır. Geliştirilen bu yönetsel bakış altında ekonomik trendlerin değişiminde temel sebepler arasında yer alan sosyal ve siyasal değişimler ele alınmaktadır. Çalışmada, ekonomide son yıllarda yaşanan ekonomik trendler üzerinde değerlendirmeler yapılmakta ve dönüşen değerler incelenmektedir.

I. BİLGİNİN ÜRETİMİ VE GETİRDİĞİ DEĞİŞİMLERE YÖNTEMSSEL BİR BAKIŞ

“İnsan denilen varlığı sınırlayıcı şey, doğal dilin özünde yatar. İnsanın dil yeteneği kazanması inanılmaz bir olaydır. Bunu öğrenmeyle açıklayamazsınız. Bu organik bir özelliktir. İnsan bir çocuk kadarken bile bu karmaşık yapıyı öğrenebiliyor. İnsanların, insanlar ve insanların doğa hakkında söyleyebilecekleri şeylerde, önlerindeki en önemli engel doğal dildir. İnsanların birbiri ve doğa ile iletişimleri bu dille olmaktadır”⁵. Kısacası insan tabiatın bir parçası olarak sınırlı da olsa onun dilini anlayabilmektedir. Bu sayede doğadaki kendi dışındaki nesnelerin davranış ve özelliklerini açıklayabilmektedir. İnsanın yarattığı pratik dünya, bu dilin kapsamındaki genişleme ile sürekli bir değişim içindedir. Bu değişim asimetrik değildir. Tersine insanın bilinç düzeyi veya

³ İfade edilen konulara ilişkin ayrıntılı değerlendirmeler ve yorumlar için bakınız: Cem Kozlu, *Türkiye Mucizesi için Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No:335, 2.Baskı, Ankara, 1994 ve Mehmet Altan, “Kapitalizm Sonrası Toplum: Gerçek Bir Bilgi Toplumu”, *Türk Henkel Dergisi*, Mayıs 1993, İstanbul, s. 6-10

⁴ Peter F. Drucker, *Gelecek için Yönetim, 1990'lar ve Sonrası*, (Çev.: Fikret Üçcan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No:327, 2. Baskı, Ankara, 1994, s. 17 vd.

⁵ Edip Büyükkoca, “Sosyal Bilimler Doğa Bilimleri ile Ne Yapıyor”, *Teorinin Aynasından Görünen Pratik: Sosyal Bilimler*, Yapı Kredi Yayını, İstanbul, 1995, s. 186-187

tabiatı algılamada dili geliştikçe, yaşama ve tabiata bakışı her alanda değişmektedir.

Ekonomik değişimlerin anlaşılması için iktisat; biçimselci ve özselci iktisat olmak üzere iki anlamda tanımlanabilir. Biçimselci anlamda iktisat; amaç (ihtiyaç) ve araç (kaynak) arasında dengeyi kuran, rasyonel davranışları inceleyen bir seçiş teorisi ve son iki yüzyıllık süreç içinde gelişen piyasa toplumunu anlamlandırmaktadır⁶. Özselci iktisat tanımı; insanlığın var olduğu süre içinde yaşamını devam ettirmede üretilmesi gereken mal ve hizmetler için tabiat ve kendi aralarındaki davranış kural ve kurumlarını inceler. Biçimselci tanımdan ayrı olarak özselci iktisat tanımı, insanın var olduğu andan itibaren günlük yaşamda varlığını sürdürmüştür⁷.

Doğayı anlama düzeyindeki değişim, toplumsal yapının bütün unsurlarının yeniden dizayn edilmesine neden olur: Bir önceki bilgi düzeyinin, kurum, kural ve iktisatı zaman dışıdır. Çünkü malların üretilmesi türev bir iş. İktisadi ortam, her zaman ikinci dereceden bir ortam olmuştur. Esas olan tabiat hakkındaki bilgi düzeyidir. Elektronların varlığını fark edemediği sürece insan için bilgisayar, çay makinesi, disk çalar vb. bir çok mal, bilinç dolayısıyla günlük yaşam alanının dışındadır⁸. Üretim fonksiyonu girdi ve çıktı arasındaki *teknik bir ilişki* olarak tanımlanır. Girdi ve çıktı arasındaki teknik ilişkiden kast edilen var olan bilgi düzeyidir. Aynı girdi miktarı bilgi düzeyi değiştikçe daha fazla çıktıya dönüşür. Tarım toplumundaki insan da, varlığını devam ettirmek için toprağı sabanla işleme bilgisine sahipti. Bilgi düzeyi değiştikçe, yaşam değişmiştir. Traktörün bilgisi devreye girdiğinde, aynı tarladan daha fazla ürün alınmıştır. Bu bilgiyle, serflerin varlığı kırsal alan için önemini yitirmiş, işçi kesimi ve şehirler ortaya çıkmıştır. Bu durum, yeni kural ve kurumlar getirmiştir.

Özsel açıdan iktisada bakıldığında; insanın tabiat hakkındaki bilgisi değiştikçe, varlığını devam ettirme koşulları ve kendisi de değişmektedir ve değişecektir. Fakat bu değişim son iki yüzyıldır insanlık tarihinin görmediği ölçüde hızlanmıştır ve kendisine benzemeyenlere yaşam hakkı tanımamaktadır. Son iki yüzyıl hariç, binlerce yıllık insanlık tarihinde piyasa toplumu olarak örgütlenen bir toplum modelini, insanlık görmemiştir. Piyasa toplumunda toplumu düzenleme işi piyasalara ve onun fiyatlarına bırakılmıştır. Bırakılmasının sebebi ise, piyasa toplumunun fırsatları (veya tehditleri) insanlık tarihinde eşi benzeri görülmemiş ölçüde zenginleştirmesidir. Çünkü piyasa toplumunda temel, rasyoneliteye, başka bir deyişle doğanın diline dayanmaktadır. Piyasa ekonomisi rasyonelliği, insan aklının doğa ile ortak olması sebebiyle, mal ve hizmet üretiminden, toplumun bütün alanlarına taşımıştır. Bu,

⁶ Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, (Çev.: Ayşe Buğra), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, s. 87

⁷ Ayşe Buğra; *İktisatçılar ve İnsanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1-46

⁸ Ahmet İnsel, *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*, Birikim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1993, s. 49-72

verimliliği, üretimi ve zenginliği insanlık tarihinin diğer bölümleriyle kıyaslanamayacak ölçüde arttırmıştır.

İnsanlık tarihinde, tabiatta var olan rasyonelliğin, son iki yüz yılda toplumlara egemen olmasının nedeni nedir? Bu soruya, rasyonelliği, hayatın tamamına taşıyan batı kültürüne bakılarak cevap verilebilir. Piyasa ekonomisi ve toplumu batının ürünüdür. Weber'e göre "Batı kültürünün temel karakteristiği özellikle Aydınlanmadan bu yana düşüncede ve eylemde her şeyi akıl ölçütüne vurmak olmuştur. Batı kültürünün temel karakteristiği olan rasyonelleştirme, yalnızca gerçekliği eş türdenlik ve süreklilik tasarımı altında bilmek isteyen bilime özgü değildir. Rasyonelleştirme, batıda devletlerin örgütlenme biçimlerinden, örgüt içi hiyerarşik yapılarına, aileye ve piyasaya kadar uzanmıştır"⁹. Tabiat ile uyum içinde yaşamak isteyen Kızılderililerin kurum ve malları, tabiatın bilgisi ile tabiatı kendi istekleri doğrultusunda birleştirme amacındaki batı insan kurum ve malları karşısında tarih sahnesinden silinmek zorunda kalmıştır.

Diğer toplumlar için varlıklarını korumanın yolu, bu kültürün rasyonelliğini ve kurumlarını, kendi bünyelerine uygun hale getirmekten geçmektedir. Fakat dönüşmek zorunda kalan toplumlar, bir açmaz ile karşılaşmışlardır: Bu açmaz kimlik veya kültürel bunalım olarak adlandırılabilir. Fizikte veya matematikte serilerin dönüşümü tam olarak yapılamazsa, süperpoze denen anlamsız veya hatalı durumlar ortaya çıkar. Dönüşüm, ya tam yapılmalıdır ya da hiç yapılmamalıdır. Tam yapılmayan dönüşümler, kendi içindeki çelişkileri büyüterek daha büyük problemlerin çıkmasına yol açar¹⁰. Piyasa ekonomisi ve onun getirdiği kurumlara tam dönüşümleri şu veya bu nedene dayanarak erteleyen veya tam yapamayan (yapmak istese de bunu başaramayan) toplumlar politik, ekonomik, psikolojik istikrarsızlık içinde çalkalanmakta ve enerjilerini yitirmektedirler.

Batı anlamında rasyonelleşmeden kast edilen, batılı üretim tekniklerini süperpoze edebilecek bilgisayarlı dönüşümler yaratmaktır. Örneğin otomobil üretimine kalkışan birisi, Mercedes kadar kaliteli otomobil üretemeyecektir. Bu bilgiyi bulan ve geliştiren, başlangıç üstünlüğüne sahiptir¹¹. Fakat tabiatla olan bilgisini sıçratan birisi, otomobilde soğuk füzyonla çalışan sonsuz güç üretecek bir motor yaptığında tüm Mercedesler anlamsızlaşacaktır. Batılı anlamda rasyonellikten anlaşılması gereken budur. Dolayısıyla bu anlamda bir rasyonelite batı dışı toplumları, harcamaları gerekenden daha fazla bir enerji harcamaya zorlamaktadır ki, bu da batı dışı toplumları için temel sıkıntı kaynağı olmaktadır.

⁹ Doğan Özlem, *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 57-58

¹⁰ Richard Feynman, *Fizik Yasaları Üzerine*, (Çev.: Nermin Arık), Tübitak Yayını, Ankara, 1995, s. 124-130

¹¹ Bu kavram, "First mover Advantage" olarak ifade edilmektedir.

Gelişen veya gelişmekte olan toplumlar için umut veya umutsuzluk olarak yorumlanabilecek bir özellik yeni bilgi üretim sürecinin karakteristiğidir. Tabiatı dönüştürmek ve bilgi üretmek, Azalan Verimler Kanunu'na tabi değildir. Örneğin bilgisayar karşısında çalışan bir kimse, çalışma süresi uzadıkça, bilgisayarı daha iyi tanıyacak, verimi azalacağına artacaktır. Böylelikle üretim içinde bilgi yaratma süreci büyümeyi hızlandıracak, yeni olanakların yaratılmasına neden olacaktır. Bu sayede bilgi üretim süreci içselleşmiştir. Tabiat üzerine yoğunlaşmak, yeni bilgilerin kapısını açmaktadır¹². Bu durumda gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki farkın, gelişmiş ülkeler lehine açılmasına neden olmaktadır. Batılı anlamda rasyonelleşmede tabiatın bilgisini bir üst aşamaya taşıma başarısını gösteremeyen toplumlar varlıklarını yitireceklerdir. Bu anlamda, rasyonelleşmede geri kalan toplumlar, dönüşümlerini sadece kısmen yaptıklarından, katlandıkları stres ve baskı artmaktadır. Bunun yansıması günümüzde, kuzey ve güney ayrımı olarak göze çarpmaktadır.

Rasyonalite ve onun getirdiği evrensellik ve değişime uyma, insanın kişiliğini ve toplumu parçalarken, geçmişe özlem hislerini de artmıştır. Değişimin, çağımızda bilgisayar ve iletişim sayesinde çok hızlanması, modern insanın taşıyabileceği kapasitenin üzerinde değişimlere yol açtığından, çözüm olarak eski adetler, kimlikler ve kültürler ön plana çıkmaktadır¹³. Bu giderek artan bir ölçüde sadece toplumlar arasında değil, aynı toplumda değişik kişi ve kesimler arasında da görülen bir fenomene dönüşmektedir. Yeni bilgi varlığımızı, kurumlarımızı tehdit etmektedir. Çünkü kurumlarımız davranışlarımız zaman dışı olarak kalmıştır. Değişimin nasıl olacağını kestirmek mümkün değildir. Fakat toplumun eninde sonunda yeni bilgi düzeyine göre şekilleneceğini söyleyebiliriz. Bu yöntemsel yaklaşımımızı, insanın sosyal ve iktisadi gelişimine uygulayarak geçmiş ve günümüz dünyasındaki sosyal değişimleri anlamak için kullanacağız.

II. SİYASAL VE SOSYAL DEĞİŞİMLER

Almanya Dışişleri Eski Bakanı Klaus Kinkel 20 Haziran 1996 tarihinde Bonn'da Birleşmiş Milletler tarafından organize edilen bir toplantının açılışında "Global bir köyde yalnızca birlikte kazanabiliriz"¹⁴ şeklindeki ifadesi ile aslında bir ölçüde geleceğin ekonomik yapılanması ve rekabet anlayışına ilişkin önemli bir mesaj vermiş oluyordu. Yeni Dünya düzeninde temel politikanın birlikte kazanmaya, yani global işbirliğine dayalı olacağı beklenmektedir. Yeni düzen,

¹² Paul Romer, "The Origins of Endogenous Growth", *The Journal of Monetary Economic Perspectives*, Vol 8., N:1, 1994, s. 10-11

¹³ Friedrich Auguste Hayek, *Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Sosyal Adalet Serabı ve Özgürlük*, (Çev.: M.Erdoğan), İş Bankası Yayını, İstanbul, 1995, s. 87

¹⁴ Armin Laschet, "Plaedoyer für eine globale Politik", *Globalisierung und Politik*, Konrad-Adenauer-Stiftung e.V., Sankt Augustin, 1996, s.7

ekonomik oyuncular arasında yeni bir işbirliği oluştururken, iktisadi mücadele temelden değişmektedir.

Ancak geleneksel anlamda uluslararası iktisadi mücadelenin tarihi birkaç yüzyıla dayanmaktadır¹⁵. Bu mücadelenin, toplumların evrimi açısından oynadığı rol ise göz ardı edilemez. “Birinci Dalga” ile ifade edilen tarım toplumunun oluşumu, insanların basit teknikleri kullanmaları sayesinde mümkün olmuştur. İlkel toplumda doğanın verdikleriyle yetinen insan, tarım toplumunda ekip biçerek üretmeyi başarmıştır. Tarımsal üretimin ana girdisi olan toprağı işleyerek, insanlık refahını belirli ölçüde arttırmayı gerçekleştirmiştir¹⁶.

1760’larda iyice netleşen iktisadi, teknolojik ve toplumsal değişmeler, insanlık tarihinde yeni bir dönemin başladığına işaret etmektedir. Sanayi üretimi ile birlikte tarım ve el zanaatlarının görece önemi azalmış, imalat sanayi ve fabrika üretimi çok kısa zamanda hayatı yeniden şekillendirmiştir. Birey ve toplum için geçerli olan bu “yeni durum”, yeni ve farklı bir toplumsal yapının oluşmasına yol açmıştır¹⁷.

Sanayi toplumu, makine teknolojisinin günlük hayata girdiği ve bilimin yükselen değeri olarak toplumca benimsendiği bir dönem olarak anılmaktadır. Rasyonel kapitalizmin ön plana çıkması, rasyonel hukuk düşüncesinin ve hukuka dayalı otoritenin egemen olması ile birlikte bürokrasiye dayalı rasyonel yönetim yapısının oluşması, bu dönemin belirgin özellikleri arasında yer almaktadır. Sanayi toplumunda; bilimsel pozitif düşünce egemen olmaya başlamış ve işbölümü gündeme gelmiştir. Kar artırıcı, maliyet azaltıcı düşünce ile üretim ölçeğinde büyüme söz konusu olmuş ve ulusal ekonomiler ile merkezi iktidarlar egemenliğinde büyük kentler meydana gelmiştir. İkinci Dalga olarak anılan sanayi toplumunda, üretim dev fabrikalarda yapılmaya başlanmış, on binlerce insanın çalıştığı bu fabrikalar, ciroları birçok ülkenin GSMH’sini aşan şirketlerin doğmasına yol açmıştır.

Sanayi devrimi ile birlikte yaşanan bu tarihsel süreç, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mikro elektronik devrimi ile yeni bir dönem açılmasına öncülük etmiştir. Bu dönem; bilgisayardan iletişime, roketlerden uydulara ve yeni malzemelere kadar her alanda önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Yüzyılın son çeyreğinde ise mikro elektronik yanında, mikrobiyoloji ve gen mühendisliğinde yaşanan köklü değişimler, bilgi toplumunun dinamiğini oluşturmuştur. Yeni çağda

¹⁵ Kapitalizmin 1791-1991 arasında geçirdiği üç safhada bu mücadeleyi açıklayan görüş için bakınız: Michel Albert, *Kapitalizmus Contra Kapitalizmus*, Campus Verlag, Frankfurt am Main, 1992, s. 224-235

¹⁶ İlker Belek, *Postkapitalist Paradigmalar*, Sorun Yayınları, İstanbul, 1997, s. 14

¹⁷ A.e., s. 15 ve ayrıca bkz: Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce Tarihi veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 1-60

bilgi, temel güç olmuş ve sermaye ile emeğin göreceli önemi tartışılır hale gelmiştir¹⁸. Dünya, büyük ölçüde emek, sermaye, enerji ya da malzeme yoğun değil, bilgi yoğun hale dönüşmüştür.

Bilgi, büyük ölçüde herkesçe elde edilebilir olduğundan, sanayi toplumu üretim araçlarından farklılaşır. Toffler'e göre "Üçüncü Dalga" olarak anılan bu dönemin temel sanayisi elektronik ve bilgisayardır. Temel üretim sektörleri ise genetik mühendisliği, uzay sanayi ve hizmet sektörüdür¹⁹. Dolayısıyla bilgi temelli teknoloji, mühendislik ve hizmetler alanlarındaki gelişim ve değişim, yeni bir toplumsal yapının şekillenmesine yol açmaktadır.

Üçüncü dalga oluşumuna yol açan unsurların başında çokuluslu şirketler gelmektedir. Sivil toplum örgütlerinin güçlenmesi, diğer sebepler arasında sayılmaktadır. Ayrıca son yıllarda büyük ölçüde tartışılan ulus devletin nitelik olarak güç ve otoritesinin azaldığı yönünde görüşler, bu dönemin tarihsel sebepleri arasında yer almaktadır. Nüfus artışı²⁰, göçler vb. sebeplerle ekolojik dengenin bozulması²¹ da sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişte belirleyiciler olarak kabul edilmektedir.

III. EKONOMİDE DEĞİŞİMLER

Günümüzde teknolojik gelişmeler ve iletişim devrimi ile birlikte ortaya çıkan globalleşme sürecinde, yeni bir sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşüm yaşanmaktadır. Bugüne değin bu dönüşüm kadar kapsamlı, evrensel ve kısa zamanda gerçekleşen bir dönüşüm yaşanmamıştır. Sanayi toplumunun yerini bilgi toplumu almakta, postmodernizm denilen yeni bir bakış açısı doğmaktadır ve geçmişin değer yargıları büyük ölçüde değişmektedir. Ekonomide yaşanan değişim ise tüm bu değişimlerin dinamiğini oluşturmaktadır²².

Peter.J.Opitz'e göre 1990'lı yılların başında bir an için sanki dünyada her şeyin düzeninde ve yolunda olduğu ve dünya açısından nihayet mutlak düzene ulaşıldığı düşünülmüştü. 1989 yılı Aralık ayında dünya süper güçlerinin Malta zirvesinde, Michael Gorbachow ve George Bush soğuk savaşın bittiğini

¹⁸ Ancak burada bilgi, üretiminin emek sarf edilmesi suretiyle gerçekleştirildiği dikkate alınmalıdır. Ayrıca bilginin yaratılmasının temel bir sermayeye gereksinim göstermesi de kaçınılmazdır. O halde burada ifade edilen emek ve sermaye kavramları, klasik anlayışa dönük olarak üretimin amaçlandığı iktisadi sistemler açısından taşıdıkları anlam ile kullanılmıştır.

¹⁹ İlker Belek; a.g.e., s. 15

²⁰ Dünya nüfusunun hızlı artışı, gelecek yüzyılda insanlığı bekleyen önemli sorunlar arasında yer almaktadır. İngiliz sanat tarihçi Ernst Gombrich'in 20. yüzyıla ilişkin değerlendirmesi aşağıdaki şekildedir. "20. yüzyılın en önemli özelliği dünya nüfusunun korkunç şekilde artmasıdır. Bu bir faciadır ve buna karşı ne yapabileceğimizi bilmiyoruz." Erich Hobsbawm, *Das Zeitalter der Extreme*, Carl Hanser Verlag, München Wien, 1995, s. 15

²¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız: Lester Brown, Christopher Flavin, Sandra Postel; *Gezegeneimizi Kurtarmak. Küresel Ekonominin Çevresel Olarak Sürdürülebilirliği*, (Çev.: Sinem Gül), Tübitak Tema Vakfı Yayınları, Ankara, 1997. Ayrıca Cem Kozlu, *Türkiye Mucizesi için Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri*, a.g.e., s. 287

²² Mehmet Altan, "Kapitalizm Sonrası Toplum: Gerçek Bir Bilgi Toplumu", a.g.e., s. 9

duyurmuşlardı. Ardından konvansiyonel kuvvetlerin indirimi ve stratejik nükleer silahların sınırlandırılması yönünde varılan anlaşmalar, dünyanın nefes almasını sağlamıştı. Bu sayede yaklaşık yarım yüzyıl süren, dünyanın hemen her yerinde çok sayıda çatışmalara yol açan ve dünyada bir faciayla neticeleneceği kesin nükleer çatışma tehdidiyle yaşanan bir tarihi süreç sona ermişti²³.

Bu dönüm noktasından sonra, tarihte ilk kez kapitalizmin gerçek anlamda zafer kazandığına ilişkin görüşler dile getirilmiştir. Örneğin Michel Albert söz konusu zaferin üç cephede kazanıldığını öne sürmüştür²⁴. Bunlardan ilki, devletin küçültülmesi devrimi olarak anılmakta ve Margaret Thatcher ve Ronald Reagan dönemlerine gönderme yapılmaktadır. Bu yeniden yapılanmada belirgin prensip, zenginlere daha az vergi olarak ifade edilmiştir. Eğer zenginler daha az vergi öderse, güçlü bir ekonomik büyüme meydana gelecek ve herkes bundan yararlanacaktır. Bu çerçevede Amerika Birleşik Devletleri'nde yüksek kazanç sağlayan vatandaşların gelirlerinden daha az vergi alınmış, İngiltere'de ise sermaye kaynaklı vergiler önemli ölçüde düşürülmüştür. Birçok ülkede bu, devlet ile vatandaş arasındaki tarihsel ilişkiyi değiştirmiştir. İki yüzyıl boyunca vergi yükü, her şeyden önce endüstrileşmiş ülkelerde sürekli artmıştır. Bu gelişme bugün tersine dönmüş ve hangi devletin en yüksek derecede vergi kolaylığı sağlayacağı yönünde bir iddia meydana gelmiştir. Bu önemli bir devrim niteliği taşımaktadır.

İkinci cephede kazanılan zaferi, Berlin duvarının yıkılması sembolize etmektedir. Uzun yıllar kapitalizm ile komünizm arasında sert bir mücadele yaşanmıştır. Yaklaşık yarım yüzyıldır da öncelikle Rusya ve Amerika arasında değişik uluslararası ilişkilerde söz konusu mücadele devam etmiştir. Ancak 9 Kasım 1989'da uyanan genç Doğu Almanlar, Komünist rejimle yönetilen 300 milyondan fazla insanın gözleri önünde Berlin duvarını aştılar. Aslında bu gençler tarihi bir mücadelenin önemli dönemeçlerinden birini oluşturduklarını belki de düşünmemişlerdi. Onlar için açılım, sadece özgürlüğe değil, süper marketlere ve kapitalizmeydi. Bu ikinci cephe, yıkılan bir duvarın ardında, kapitalizm lehine yazılan ikinci zaferi işaret etmekteydi.

Üçüncü zafer ise Irak operasyonu ile kazanılmıştır. Bu ülke ile gerçekleşen çatışmanın üstün zaferle sonuçlanması, her şeyden önce güçlerin ortak zaferiydi. Birleşik Devletlerin zaferi, 28 ülke ile birlikte içinde 8 müslüman ülke bulunan UNO'nun, hatta Rusya ve Komünist Çin'in desteklediği bir operasyon sonucunda, ulusların toprak bütünlüğünün görünmez bir uluslararası el tarafından göreceli çıkarlar gözetilerek güvence altında bulundurulduğuna işaret etmektedir.

²³ Peter J.Opitz, *Weltprobleme*, Bundeszentrale für Politische Bildung, 4.Aktualisierte Auflage, Bonn, 1995, s. 15

²⁴ Michel Albert, *Kapitalismus Contra Kapitalismus*, a.g.e., s. 9-10

Komünizmin yıkılması, kapitalizmin iki modeli arasındaki farkı belirginleştirmiştir. Neo-Amerikan modeli kişisel başarıyı ve hızlı finansal kazancı esas alırken, Ren kapitalizmi olarak adlandırılan ve Almanya ile Japonya'daki uygulamalarla örneklenen kapitalizm, birlikte başarıyı ve uzun vadeli düşünmeyi esas almaktadır²⁵. Söz konusu iki modelin birbirine üstünlükleri tartışılmaktadır²⁶. Ancak kapitalizmin bugünün ölçüleri içinde zafer kazandığına ilişkin görüşler dile getirilmektedir.

Ekonomide global dönüşümlerin toplumsal çerçevesi, bilgi toplumu paradigmaları ile açıklanmaktadır. Bu toplum düzeninde, yönetimin merkezden çepere doğru kayması beklenmektedir. Kitle ile bireye yönelik geleneksel tanımlamalar değişmektedir. Homojen toplumun, atomize toplum olma yönünde ilerleyeceği öngörülmektedir. Temsili demokrasiden, daha fazla katılımcı niteliği olan bir demokrasiye doğru yöneliş beklenmektedir²⁷. Ayrıca ekonomik üretimin temel tercihleri olan Fordist ve Taylorist üretim modellerinin terk edilmesi ve yalın üretim modellerine yönelmesi gündeme gelmektedir. Toplam kalite uygulamalarının etkin olarak hayata geçirilmesi, kararların tabandan verilmesinin, yükselen tercihler arasında yer alması beklenmektedir. Globalleşme fikrine ve gelişmelere karşı olan kesimin ise Yeşil Barış tipi eko kavimler yaratacağı ve değişen ve yeniden şekillenen dünyanın değerler haritasına katkı sağlayacağı beklenmektedir²⁸.

²⁵ Mehmet Altan, "Ren Kapitalizmine Ne Oldu", *Economic Power*, Mayıs 1998, s. 50

²⁶ Michel Albert'in Kapitalizm Kapitalizme karşı adlı çalışmasında Amerikan kapitalizminin Ren kapitalizmine karşı yenilgiye uğrayacağı tezini 1991 yılında ABD devlet borçlarının 3.1 Trilyon dolara ulaşması ve GSMH'nin %3'ü düzeyine ulaşmasına dayandırıyor. ABD'nin bu yıllarda tarımsal ürün ihrac eden ve endüstri ithal eden (tıpkı gelişmekte olan ülkeler gibi) bir ülke olduğunu belirtiyordu. Yine ABD'de çalışan bir işletme yöneticisinin normal çalışanından 110 kat fazla maaş aldığını, ancak bu oranın Japonya 17 kat Almanya'da ise 23 kat olduğunu belirtiyordu. Yine Amerikan kapitalizminin kalbinin attığı yer olan Wall Street 'te insanların "My World is my Bond" (Benim dünyam portföyümdür) şeklindeki ifadelerle yer veriyordu. Bu olumsuzlukların karşısında yer alan Ren kapitalizmini ise; Eşitlikçi toplum, toplumsal ilginin kişisel ilgiden önce gelmesi, liberalizm ve pazar ekonomisi ve sosyal ve politik alanda denge gibi özellikleri ile övüyordu. Michel Albert; *Kapitalismus Contra Kapitalismus*, a.g.e., s. 86-87. Ancak son yıllarda Clinton iktidarı ile birlikte yaşanan ekonomik gelişmeler, izlenen genişleyici iktisat politikası, esnek emek gücü kullanımı ve özgürleşen firma yapıları, Amerikan tarzı kapitalizmin etkinliği konusunda yapılan eleştirel bu yaklaşımı büyük ölçüde zedelemiştir. Yine Japonya'nın yaşadığı kriz ve Alman ekonomisinde iş esnekliğinin yetersizliği, ücretlerin yüksekliği, sosyal güvence sisteminin kaldırılamaz yükü ve ağır vergiler nedeniyle ortaya çıkan işsizlik sorunu Ren kapitalizmi olarak anılan modele ilişkin olumlu görüşleri eleştirilir hale getirmiştir. Bakınız: Mehmet Altan; "Ren Kapitalizmine Ne Oldu", a.g.e., s. 50

²⁷ Ekonomik gelişme, Huntington'a göre demokratlaşmada bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Daha yüksek ekonomik gelişme düzeyi; daha iyi eğitilmiş nüfus ve daha büyük bir ortamsınıfın varlığı ile desteklenerek, vatandaşlık kültürünün gelişmesine, güven oluşumuna ve teknik yeteneğin gelişimine yol açmakta ve demokratlaşma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Samuel P. Huntington, *Üçüncü Dalga, Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, (Çev.: Ergun Özbudun), Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 66 vd.

²⁸ Mehmet Altan, "Kapitalizm Sonrası Toplum: Gerçek Bir Bilgi Toplumu", a.g.e., s. 10

Kaynakların rasyonel kullanımı, globalleşme göstergeleri arasında yer almaktadır. Kişinin ve özelin ön plana çıkarılması, her anlamda çeşidin artması sonucunu doğurmuş ve doğal olarak sunum alanı genişlemiştir. Toplumsal ve tarihsel bir evre olarak globalleşme ve yeni toplum düzeni, temel tercih olarak kapitalist sistemi benimsemiş görünmektedir. Ancak global kapitalist sistemin belirli eksiklikleri sıralanmaktadır. Bunlar;

- Yararların düzensiz dağılımı, finansal sistemin dengesizliği ile global tekeller ve oligopollerde baş gösteren tehlikeler,
- Devletin rolü konusundaki tartışmalar,
- Globalleşmenin yol açtığı değerler ve sosyal birleşme ile ilgili sorunlar.

Birçok düşünür tarafından tartışmalı bulunsa da Bilgi Toplumu olarak anılan bu dönemin temel dinamikleri arasında mikro elektronik devrimi, bilgisayar, iletişim, roket ve uydu teknolojilerindeki gelişmeler, mikrobiyoloji ve gen mühendisliği bulunmaktadır. Bilgi çağı olarak değerlendirilen bu dönem, ekonomide global dönüşümlerin yaşandığı ve evrensel değerlerin büyük ölçüde farklılaştığı bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde temel ekonomik merkez tüketiciye doğru kaymaktadır. Uluslararası kavramı artık uluslar üstü haline dönüşmektedir. Bu ölçülerde WTO (World Trade Organization-Dünya Ticaret Örgütü) ilk uluslarüstü kurum olmuştur.

Teknolojinin sağladığı imkanlar sayesinde hızlanan globalleşme ekonomide temel tercihleri etkilemektedir. Örneğin teknoloji, bilgi depolama, işleme, ulaşım, haberleşme, biyoteknoloji ve süper iletkenler alanlarındaki gelişmeler ekonomik tüm oyuncuların yeni tercihler belirlemelerine yol açmaktadır. Tüm diğer üretim faktörleri piyasası bu yeni yapılanmadan etkilenmektedir. Örneğin emek piyasasında ucuz işçiliğin yerini eğitilmiş işçi almakta ve ucuz işçilik günümüz ekonomilerinde rekabet avantajı olmaktan çıkmaktadır²⁹.

Finansal sermaye teknoloji sayesinde sanal ortamda dolaşmakta ve en yüksek getirinin sağlanacağı, en az riskli noktalara doğru hareket etmektedir. Doğal kaynaklar, teknolojinin sunduğu imkanlarla daha etkin kullanılmakta, ancak çevre kirliliği önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Girişimci, profesyonelliğe önem vermektedir. Rekabet artık ayrıntılar düzeyinde olmaktadır.

Uzun vadede rekabet gücü verimliliğe bağlanmaktadır. Birey için verimliliğin kaynağı ise eğitimidir. Günümüzde eğitilmiş işgücü ekonomik kaynakların kullanımında etkinlik anlayışına önemli ölçüde hizmet etmektedir. İleri teknoloji ürünü üretim tesislerinin yönetimi her kademede eğitilmiş işgücünü gerekli kılmaktadır. Zamanı sınırlanan günümüz ekonomi oyuncuları,

²⁹ Cem Kozlu, a.g.e., s. 7

bu kapsamda riske girmemekte ve tercihlerini göreceli olarak yüksek maliyetli olsa da çoğunlukla iyi eğitilmiş işgücünden yana kullanmaktadırlar. Bu da işletmeler arasında personel değişimini arttırmaktadır.

Ülkelerin izledikleri politikalar ve genel ekonomik ortam, ekonomide uluslararası tercihleri şekillendirmektedir. Çok uluslu şirketler yatırım yapacakları ülkeleri birçok ekonomik faktör açısından değerlendirirken, ayrıca siyasi unsurları da dikkate almaktadırlar. Burada global siyasi tercihlere uygun aday ülkeler tercihte ön plana çıkmaktadır. Uluslararası siyasi normlara uygunluk, bugün uluslararası sermayenin rotasını etkilemektedir Dolayısıyla siyasi anlamda ülke sınırları tartışılır olmaktadır.

Katı merkezîyetçi yapılardan, esnek örgütlere ve yatay organizasyonlara doğru bir gelişme yaşanmaktadır. Bilgiyi etkin kullanan kurumların önemli bir rekabet avantajı elde etmeleri, örgütte bilginin egemen olması sebebiyle de klasik hiyerarşik yapıların yetersiz kalması günümüzün önemli değişimleri arasında görülmektedir.

Yeni ekonomik düzende ekonomik ilişkilerin, ülkeler arasında değil, giderek birbiriyle ticaret yapan bloklar arasında gelişmesi beklenmektedir. İşletmeler, birleşmeler yoluyla dünya ekonomisinde etkinlik kazanmayı amaçlamaktadırlar. Klasik mesai tanımından uzaklaşarak, işin çalışanların bulunduğu mekana gitmesi, ekonomik oyuncu olarak işletmelerde radikal bir şekilde yeniden yapılanmaya yol açması beklenen önemli değişimler arasında yer almaktadır. Ayrıca piyasayı dışlamayan ve piyasa koşullarını boğmayan bir yaklaşım, ekonomi geleceğinin yol haritası olarak değerlendirilmektedir³⁰.

Yurt içi ekonomiden çok, uluslararası siyaset ve ekonominin öncelik kazanması ve sürdürülebilir bir ekonomi³¹ yaratmanın gelecek yıllarda en çok tartışılacak konular arasında yer alması beklenmektedir. Sürdürülebilir bir ekonomik gelişme sağlamanın temel yollarından biri ise, enerji kaynaklarının etkin kullanılmasıdır. Enerji sınırlılığı, yeni ekonomik düzenin belirleyicileri arasında yer alırken, enerji çeşitlendirilmesi konusu uluslararası rekabetin önemli konuları arasında bulunmaktadır.

³⁰ Mehmet Altan; "Ren Kapitalizmine Ne Oldu", a.g.e., s. 50

³¹ Sürdürülebilir bir ekonomi yaratmanın en açık ön şartlarından biri, dünyanın temel enerji kaynakları olarak petrol ve kömürün kullanılmasından vazgeçmektir. Sponsorluğunu UN'in yaptığı 1990 tarihli bir bilimsel panelde, fosil yakıtlara bağımlılığın sürdürülmesinin iklimde korkunç değişimlere yol açacağı bildirilmiştir. O halde sürdürülebilir bir dünya ekonomisinde temel güç kaynağının petrol ve kömür olması mümkün değildir. Lester Brown, Christopher Flavin, Sandra Postel; a.g.e., s. 17. Bu görüşe göre sürdürülebilir ekonomik gelişme açısından, yaşamın belirleyicisi olan temel enerji kaynaklarına yönelik anlayışın değiştirilmesi gerektiği düşünülebilir.

IV. DÖNÜŞEN DEĞERLER

Bilim adamları tarih boyunca Dünya'yı hep ayırmışlardır. Doğu-Batı, Güney-Kuzey Orta-Dış, Savaş Bölgesi-Barış Bölgesi, bu ayrımlardan sadece birkaçını oluşturmaktadır. Batı ve Japonya ve diğerleri şeklindeki ayırım ile zenginler ve fakirler şeklindeki ayırım, son yıllarda en çok konuşulanlar arasında yer almıştır. Bugün Doğu ve Batının aslında ekonomiden çok felsefeye göre

ayrıştığı bilinmektedir. Batılıların koloni macerası 400 yıl sürmüş ve koloniler ayaklanmalar sonucunda özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Bugün yaşanan ise kolonilerin özgürlük savaşlarından çok halklar arasındaki çatışmalar ve çekişmelerdir. Zengin ülkeler ticari, fakir ülkeler ise kanlı savaşları seçmişlerdir. Ancak zengin kuzey ile fakir güney arasında sürekli bir olmayan savaş mevcut olmuştur. Soğuk savaş dönemindeki ideolojik kutuplaşma, Huntington'a göre kültürel polarizasyona dönüşmüş ve aynı kültürel geçmişe sahip ülkeler işbirliği yaparken farklı kültürler arasında ciddi çatışmalar ortaya çıkmıştır. Artık değerlerin ve yaşam biçimlerinin belirlenmesinde ideolojik, politik ve ekonomik unsurlardan çok kültürel unsurun rol oynadığı iddia edilmiştir³². Bugüne kadarki hakim paradigma tartışılmaya açılmış ve yaşanan bazı olaylar³³, kültürel merkezli çatışmalar ve farklılaşmalar tezini doğrular nitelikte gelişmiştir. Doğal olarak tezi yanlışlayan örnekler ve gelişmeler de yaşanmış ve kültür savaşları senaryosunun karamsar içeriği, belirli çevrelerde kabul görmemiştir.

Huntington'a göre ait olunan kültürel grup ve aidiyet duygusu, toplumsal ilişkilerin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Kişiler ve toplumlar arası ilişkiler, kültür merkezli geliştirilmekte ve günümüzde toplumsal değerler ait olunan kültür kuşağından etkilenmektedir. Ancak evrensel değerlerin hakimiyetine ilişkin gelişmeler de göz ardı edilmemelidir. Globalleşen ve davranışları ile toplumsal kabulleri bir merkeze yaklaşan dünya vatandaşlarının, ait oldukları kültüre ne derece ait oldukları da tartışılır olmuştur. Dolayısıyla kültürel kimlik arayışları ile evrensel değerler arasında kalan bir dünya toplumu oluşmaktadır.

Yeni değerleri şekillendiren çerçevede, toplumun dinamik kesimine yeni yaklaşımlarla ulaşılması gerekmektedir. Tüketim kalıpları tamamiyle farklılaşan yeni nesil, kendine özgü alışkanlıklar oluşturmaktadır. Geçen yüzyılın temel tercihi kabul edilen ulus devlet anlayışındaki homojen toplum, günümüzde siyasal ve ekonomik tercihler açısından farklılaşmaktadır. Global düşünen, fakat yerel davranan bir kuşak, yeni şekillenen değerlere yön vermektedir. Yereli önemseyen, fakat global oyun kurallarına uyan bir tüketici davranışı gelişmektedir.

³² Samuel P.Huntington, *Kampf der Kulturen*, Europa Verlag, München, 1996, s. 20-21

³³ Eski Yugoslavya'da yaşanan iç savaş, Kosova'da ve Endonezya'da yaşanan çatışmalar örnekler arasında sayılabilir.

Teknoloji, bilgi akımı ve iletişim yapılarını radikal şekilde değiştirirken, insanlar arasında geleneksel birliktelikler farklılaşmaktadır. Dünya'nın her noktasında ulaşılabilir olmak, özgürlük alanını daraltırken, iletişime, hız ve zaman kavramına yeni bir boyut getirmektedir. Zamanın değeri artarken, sınırlılığı hissedilmekte ve Batılı anlamda zaman-fayda denklemleri dünya gündeminde müstesna yerini almaktadır.

Gelecek yüzyılda bireyin her zamankinden daha önemli olacağı düşünülmektedir. Yaratıcılığın ve verimliliğin teşvik edilmesi ve bu unsurların kariyer açısından belirleyici olması beklenmektedir. Yeni değerlere göre şekillenen bireyin; farklı kültürel özellikleri, farklı yaşam biçimlerini ve gelenekleri toleranslı bir şekilde kavrayacak, tüm dinlere ve farklı inanışlara duyarlı olacağı öngörülmektedir³⁴.

SONUÇ

Sanal ortamda dolaşan sermaye, ekonomide global dönüşümler açısından, önemli bir rol oynamaktadır. Dünyada bir noktadan bir noktaya akan sermaye kendine en elverişli koşulları sağladığı noktada bir süre beklemekte ve en küçük risk durumunda tekrar mobilize olmaktadır. Geldikleri ülkelere zenginlik ve refah sunduklarına inanılan uluslararası sermayeye uygun ortamın sağlanması, ülkelerin önemli ilgi alanları arasına girmektedir. Dolayısıyla ülkelerin büyük ölçüde kaderine ve yaşam standardına etki eden yabancı sermayenin çekim merkezi olabilmek yükselen bir trend olarak görülmektedir. Aslında bilinmektedir ki, sermaye doğal olarak kendi güvenliğini ve getirisini optimize ettiği noktalara doğru hareket edecek ve görecelilik, bazı standartların zorlanmasına ve ülkelere olumlu beklentilerin zaman zaman hüsrarla sonuçlanmasına yol açabilecektir. Ancak karşılıklı çıkarların bağdaştırılması, sermayenin yeni düzende yol haritasını belirleyen temel gösterge olarak değerlendirilmektedir.

Ekonomi, tıpkı fen bilimleri gibi, siyasal iktidarların iradesini aşan evrensel bir tutarlılık kazanmaktadır³⁵. Ekonominin nihai hedefinin kaliteli yaşam sağlamak olduğu düşünüldüğünde, dönüşümlerin, aslında insanlık refahına hizmet edecek yeni yaklaşımlar olduğu göz ardı edilmemelidir. Globalleşmenin, dünya insanlarına refah sunması umulan bir sihirli değnek mi, yoksa kültürlerin arasını açan bir umacı mı olduğunu insanlık tarihinin yönelimleri belirleyecektir.

³⁴ Samuel P. Huntington, *Kampf der Kulturen*, a.g.e., s. 8

³⁵ Benzer görüş için bakınız: Ayşe Buğra; a.g.e., s. 1-46

KAYNAKLAR

- ALBERT Michel, *Kapitalismus Contra Kapitalismus*, Campus Verlag, Frankfurt am Main, 1992
- ALTAN Mehmet, “Kapitalizm Sonrası Toplum: Gerçek Bir Bilgi Toplumu”, *Türk Henkel Dergisi*, Mayıs 1993, İstanbul
- ALTAN Mehmet, “Ren Kapitalizmine Ne Oldu”, *Economic Power*, Mayıs 1998
- BELEK İlker, *Postkapitalist Paradigmalar*, Sorun Yayınları, İstanbul, 1997
- BROWN Lester, Christopher Flavin, Sandra Postel, *Gezegemizi Kurtarmak Küresel Ekonominin Çevresel Olarak Sürdürülebilirliği*, (Çev.: Sinem Gül), Tübitak Tema Vakfı Yayınları, Ankara, 1997
- BUĞRA Ayşe, *İktisatçılar ve İnsanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996
- BÜYÜKKOCA Edip, “Sosyal Bilimler Doğa Bilimleri ile Ne Yapıyor”, *Teorinin Aynasından Görünen Pratik: Sosyal Bilimler*, Yapı Kredi Yayını, 1995, İstanbul
- DRUCKER Peter F., *Gelecek için Yönetim, 1990’lar ve Sonrası*, (Çev.: Fikret Üçcan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No:327, 2. Baskı, Ankara, 1994
- FEYMAN Richard, *Fizik Yasaları Üzerine*, (Çev.: Nermin Arık), Tübitak Yayını, Ankara, 1995
- HAYEK Friedrich Auguste, *Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Sosyal Adalet Serabı ve Özgürlük*, (Çev.: M.Erdoğan), İş Bankası Yayını, İstanbul 1995
- HOBSBAWM Erich, *Das Zeitalter der Extreme*, Carl Hanser Verlag, München Wien, 1995
- HUNTINGTON Samuel P., *Kampf der Kulturen*, Europa Verlag, München, 1996
- HUNTINGTON Samuel P., *Üçüncü Dalga, Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, (Çev.: Ergun Özbudun), Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 66 vd.
- İNSEL Ahmet, *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*, Birikim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1993
- KAZGAN Gülten, *İktisadi Düşünce Tarihi veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996
- KOZLU Cem, *Türkiye Mucizesi için Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No:335, 2.Baskı, Ankara, 1994

Ekonominin Yeni Trendleri Üzerine Bir Değerlendirme

- LASCHET Armin, “Plaedoyer für eine globale Politik”, *Globalisierung und Politik*, Konrad-Adenauer-Stiftung e.V., Sankt Augustin, 1996
- OPITZ Peter J., *Weltprobleme*, Bundeszentrale für Politische Bildung, 4.aktualisierte Auflage, Bonn, 1995
- ÖZLEM Doğan, *Max Weber’de Bilim ve Sosyoloji*, Ara Yayıncılık, İstanbul, 1990
- POLANYİ Karl, *Büyük Dönüşüm*, (Çev.: Ayşe Buğra), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986
- ROMER Paul, “The Origins of Endogenous Growth”, *The Journal of Monetary Economic Perspectives*, Vol 8., N:1, 1994